

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

УДК 343.121(477)

Т. Г. Фоміна

ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧИМ ПРАВА ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ЗАХИСТ

Розкриваються питання щодо визначення моменту роз'яснення слідчим обвинуваченому права на захист та щодо можливості ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи, що обґрунтовують обвинувачення.

Ключові слова: право на захист, обвинувачений, статус обвинуваченого, права захисника, обов'язок слідчого забезпечити права обвинуваченого.

Раскрываются вопросы про определение момента разъяснения следователем обвиняемому права на защиту и о возможности ознакомления обвиняемого и его защитника с материалами уголовного дела, которые обосновывают обвинение.

Ключевые слова: право на защиту, обвиняемый, статус обвиняемого, права защитника, обязанность следователя обеспечить права обвиняемого.

Here presents issues about the definition of time of explaining the interrogator accused the right to protection and the possibility of acquaintance of the accused and his counsel from the case file, which substantiate the charge.

Key words: right to defense, the accused, the status of the accused, the rights of counsel, the duty of the investigator to ensure the rights of the accused.

Відповідно до положень Конституції України підозрюваний, обвинувачений і підсудний мають право на захист, а забезпечення цього права є однією з основних засад судочинства. Кримінально-процесуальний закон не лише проголошує дане право, а й вимагає від посадових осіб створити реальні умови для належної реалізації обвинуваченим своїх прав.

Забезпеченню права на захист приділяється велика увага як на рівні міжнародного, так і національного законодавств. Питання щодо підвищення гарантованості прав обвинуваченого були неодноразово предметом наукових досліджень багатьох учених, зокрема С. А. Альперта, М. В. Вітрука, Ю. М. Грошевого, Т. Н. Добровольської, В. С. Зеленецького, Є. Ф. Куцовой, В. М. Корнукова, Л. М. Лобойка, В. З. Лукашевича, П. А. Лупинської, М. М. Маляренка,

© Фоміна Т. Г., 2011

Є. Г. Мартинчика, М. М. Михеєнка, Я. О. Мотовіловкера, І. Л. Петрухіна, М. М. Полянського, В. М. Савицького, М. С. Строговича, В. П. Шибіка та ін.

Аналізуючи рівень наукової розробленості проблеми, слід зазначити, що деякі питання забезпечення права особи на захист у науці кримінального процесу залишаються дискусійними. Зазначені обставини слугують орієнтиром при обранні теми статті, метою якої є визначити момент роз'яснення слідчим обвинуваченому права на захист та розкрити питання щодо можливості ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи, що обґрунтовують обвинувачення.

Вирішення питання щодо моменту роз'яснення слідчим права на захист є важливим з точки зору подальшої його реалізації обвинуваченим. Відповідно до ст. 142 КПК України права особі роз'яс-

нюються при пред'явленні обвинувачення. Автори науково-практичного коментаря КПК України зазначають, що пред'явлення обвинувачення є процесуальною дією, що полягає в оголошенні слідчим обвинуваченому постанови про притягнення як обвинуваченого, у роз'ясненні суті пред'явленого обвинувачення та процесуальних прав на досудовому слідстві [1, с. 342]. Таким чином, наголошується на тому, що роз'яснення прав обвинуваченому є складовою частиною норм, що регулюють порядок пред'явлення обвинувачення.

На нашу думку, дані положення вимагають деяких уточнень. Особа отримує статус обвинуваченого з моменту винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого. Саме з цього часу обвинуваченому надані процесуальні права. Проте дізнається він про свої права пізніше – під час пред'явлення обвинувачення. Крім того, з моменту винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого до пред'явлення цій особі обвинувачення може пройти до двох днів. Протягом цього строку особа перебуває у статусі обвинуваченого, проте так і не знає своїх прав та обов'язків, відповідно не може ними користуватися. Обвинувачений, не знаючи своїх процесуальних прав, знайомиться з найважливішим актом – постановою про притягнення його як обвинуваченого. Тому слід погодитися з тими науковцями, які пропонують роз'яснювати права та обов'язки особи перед пред'явленням обвинувачення [2, с. 197; 3, с. 117]. В. Бож'єв вважає, що перед пред'явленням обвинувачення особі необхідно роз'яснювати лише право запросити захисника [4, с. 56–60].

Слід зазначити, що у проектах КПК України питання про роз'яснення обвинуваченому його прав вирішується дещо інакше, ніж у діючому кодексі. Так, відповідно до ч. 1 ст. 234 проекту КПК України № 1233 від 13.12.2007 роз'яснення обвинуваченому його прав та обов'язків здійснює прокурор після пред'явлення

обвинувачення [5]. А відповідно до п. 5 ст. 259 проекту КПК України, розробленого Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права за станом на 11.09.2008, обвинувачений отримує від державного обвинувача перелік його прав разом із постановою про висунення обвинувачення [6]. Вважаємо, що таке положення дещо звужує права обвинуваченого, адже згідно з вказаною нормою проекту права обвинуваченому взагалі не роз'яснюються, він із ними знайомиться самостійно.

Ураховуючи вищевказане, слід уточнити положення ст. 142 КПК України, закріпивши обов'язок слідчого роз'яснювати права та обов'язки особі, у тому числі й право на захист, перед пред'явленням обвинувачення. Про це має складатися протокол із зазначенням години і дати вчинення вказаних дій. Одразу слідчий повинен забезпечити обвинуваченому реалізацію його прав, у тому числі вирішити питання про запрошення або призначення захисника. Після роз'яснення прав обвинуваченому, складання відповідного протоколу, забезпечення можливості здійснення обвинуваченим своїх прав слідчий оголошує особі постанову про притягнення як обвинуваченого.

Вважаємо, що слідчий повинен роз'яснити обвинуваченому такі основні питання щодо його права на захист: хто може бути захисником у справі; порядок запрошення, призначення та заміни захисника; випадки обов'язкової участі захисника у кримінальній справі.

Відповідно до ч. 2 ст. 47 КПК на запрошення обвинуваченого чи за його згодою до участі у справі може бути допущено декількох захисників. Указане право також повинно бути роз'яснено та забезпечено обвинуваченому.

У випадках, передбачених ст. 45 КПК України, слідчий зобов'язаний забезпечити участь захисника у справі незалежно від волі обвинуваченого. Установлений у цій статті обов'язок підкріплений положенням ч. 3 ст. 47 КПК України. Ви-

мога особи, яка провадить розслідування, про призначення захисника є обов'язковою для керівника адвокатського об'єднання.

З 01.01.2013 наберуть чинності зміни до КПК України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про безоплатну правову допомогу», а саме: «у разі якщо участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений, підсудний не залучив захисника, особа, яка провадить дізнання, слідчий чи суд надсилають запит про призначення захисника до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Вимога особи, яка провадить дізнання, слідчого, суду про призначення захисника є обов'язковою для керівника Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги» (ч. 4 ст. 47 КПК) [7].

Позитивним нововведенням, що сприяє забезпеченню прав обвинуваченого, яке можна запозичити й українському законодавцю, є положення частин 2–4 ст. 172 КПК РФ щодо попереднього повідомлення про пред'явлення обвинувачення. Відповідно до вказаної норми слідчий сповіщає обвинуваченого про день пред'явлення обвинувачення й одночасно роз'яснює йому право самостійно запросити захисника або клопотати про забезпечення участі захисника слідчим. Обвинувачений, який перебуває під вартою, сповіщається про день пред'явлення обвинувачення через адміністрацію місця тримання під вартою [8]. Аналогічна норма закріплена й у проекті КПК України, розробленому Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права за станом на 11.09.2008. У ч. 3 ст. 259 проекту зазначено, що державний обвинувач повідомляє обвинувачуваного або його захисника про день, час і місце висунення обвинувачення [6]. Встановлення такого правила у майбутньому кодексі сприятиме реальній можливості для обвинуваченого запросити захисника та підготуватися до цієї процесуальної дії. Не менш важливим є те, що дане поло-

ження буде відповідати й міжнародним актам у сфері захисту прав людини. Пункт 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод закріплює право обвинуваченого: «а» бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; «б» мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту [9]. Проте слід урахувати, що особа, знаючи про майбутнє пред'явлення їй обвинувачення, може ухилитися від слідства, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі. Тому закріплення у кодексі положення про завчасне повідомлення про пред'явлення обвинувачення має бути вивчено додатково.

Обвинуваченому надано право в будь-який момент провадження у справі відмовитися від запрошеного чи призначеного захисника (ст. 46 КПК України). У такому разі слідчий повинен з'ясувати в обвинуваченого мотиви відмови від захисника та скласти про це протокол. Якщо обвинувачений відмовляється від захисника у тих випадках, коли його участь є обов'язковою, слідчий також вивчає мотиви відмови. При визнанні слідчим даних мотивів такими, що заслуговують на увагу, захисник замінюється іншим.

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 48 КПК України захисник має право знайомитися з матеріалами, що обґрунтовують пред'явлення обвинувачення. У науковій літературі висловлюються різні точки зору щодо питання доступу обвинуваченого та його захисника до матеріалів справи ще до виконання вимог статей 218, 219 КПК України. На думку одних науковців, забезпечення реалізації принципу змагальності сторін на різних стадіях кримінального судочинства залежить від доступу сторони захисту до матеріалів кримінальної справи [10, с. 91]. Інші автори наполягають на тому, що ознайомлення захисника з матеріалами, що послужили підставою для пред'явлення обвинувачення його підзахисному, до

закінчення досудового слідства ставить у завідомо нерівне становище органи досудового слідства (обвинувачення) і захисту, оскільки обізнаність обвинуваченого та його захисника про докази, що є у органів досудового слідства на момент пред'явлення обвинувачення, може суттєво ускладнити процес встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі, зводячи нанівець значення поняття таємниці досудового слідства [11, с. 40].

Вважаємо, що реалізація права захисника та його підзахисного знайомитися з матеріалами, що обґрунтовують пред'явлення обвинувачення, можлива за умови встановлення обов'язку слідчого наводити у постанові про притягнення особи як обвинуваченого докази, що вказують на вчинення злочину певною особою.

КПК України не закріплює такого обов'язку слідчого, хоча й у ст. 130 передбачає, що кожне прийняте ним рішення повинно бути обґрунтованим та вмотивованим. Так, ще М. С. Строгович зазначав, що слідчий не зобов'язаний повідомляти обвинуваченому докази, на яких ґрунтується обвинувачення. Право знайомитися з доказами обвинувачений отримує пізніше, під час закінчення попереднього слідства, хоча слідчий може повідомити ці докази обвинуваченому й раніше, якщо вважає це доцільним [12, с. 150].

Автори проекту КПК України № 1233 від 13.12.2007 внесли деякі уточнення у положення, що регламентують зміст по-

станови про притягнення особи як обвинуваченого. Так, у ч. 2 ст. 232 вказаного проекту зазначено, що у постанові окрім формули обвинувачення зазначаються ще й джерела доказів, що вказують на вчинення злочину, місця, часу, способу вчинення та наслідків злочину [5]. Вважаємо, слід підтримати дану позицію та закріпити у кримінально-процесуальному законі обов'язок слідчого привести у постанові про притягнення особи як обвинуваченого докази, на підставі яких він зробив висновки про винуватість обвинуваченого. Таку пропозицію висловлюють й деякі науковці [13, с. 63; 14, с. 91; 15, с. 137].

Окремо слід відмітити, що право знайомитися з матеріалами, якими обґрунтовується пред'явлення обвинувачення, бажано надати й обвинуваченому, доповнивши відповідним положенням ст. 43 КПК України. Оскільки зі змісту п. 3 ч. 2 ст. 48 КПК України зрозуміло, що права захисника більш широкі за обсягом, ніж права особи, яку він представляє.

Розглянуті аспекти забезпечення слідчим права обвинуваченого на захист є лише часткою у комплексі проблем, пов'язаних із реалізацією прав даного суб'єкта процесу. Вважаємо, що висловлені пропозиції сприятимуть підвищенню гарантованості прав обвинуваченого. Питання забезпечення прав учасників кримінального судочинства залишається наразі чи не найактуальнішим, тому буде предметом подальших досліджень.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка]. – К. : Юрисконсульт, КНТ, 2008. – 896 с.
2. Слинько С. В. Механизм реализации процессуального статуса субъектов уголовно-процессуальной деятельности : [монография] / С. В. Слинько. – Х. : Основа, 2005. – 254 с.
3. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. В. Омельченко. – Х., 2004. – 216 с.
4. Божьев В. Предъявление обвинения и допрос обвиняемого / В. Божьев // Уголов. право. – 2001. – № 2. – С. 56–60.
5. Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 від 13.12.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115.
6. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, розробленого Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права за станом на 11.09.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

7. Про безоплатну правову допомогу : Закон України : станом на 4 серп. 2011 р. // *Голос України* від 08.07.2011. – № 122.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации № 174-ФЗ, принят Государственной Думой РФ 22.11.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.up-kodeks.ru/>.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // *Офіц. вісн. України*. – 2006. – № 32. – Ст. 2371.
10. Фомин М. А. Сторона защиты в уголовном процессе (досудебное производство) / М. А. Фомин. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 536 с.
11. Мартынов А. Н. Проблемные вопросы, связанные с реализацией права на защиту подозреваемого и обвиняемого в процессе уголовного судопроизводства / А. Н. Мартынов // *Вісн. Луган. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. – 2008. – Спец. вип. № 3. – С. 36–41.
12. Строгович М. С. Уголовный процесс : [учеб. для юрид. школ.] / М. С. Строгович. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. – 280 с.
13. Янович Ю. П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. П. Янович. – Х., 1992. – 222 с.
14. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції / Т. В. Корчева. – Х. : Вид. ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. – 200 с.
15. Вільчик Т. Б. Кримінально-процесуальні проблеми захисту прав обвинуваченого та світові стандарти / Т. Б. Вільчик // *Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій*. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 68. – С. 131–139.